

לְאוֹם וּבִרְכָּה לְרֹאשׁ מִשְׁבִּיר: כו שֶׁחַר טוֹב יִבְקֹשׁ רְצוֹן
וְדֹרֵשׁ רָעָה תְּבוּאָנוּ: כח בּוֹטַח בְּעֲשָׂרוֹ הוּא יִפֹּל וְכַעֲלָה
צַדִּיקִים יִפְרָחוּ: כט עֵכָר בֵּיתוֹ יִנְחַל-רוּחַ וְעֵבֶד אֱוִיל

נקראים לאום כמ"ש¹²¹ "ולאם מלאם יאמץ"¹²². וברכה לראש משביר. למי שלומד עם כולם, ונקרא משביר כמ"ש¹²³ "לכו שברו וגו'". והחילוק שבין בר לשבר, היינו בר כאשר הם בקליפתן עדיין, כמ"ש¹²⁴ "כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כו'". ושבר הוא אחר טחינתו, וכן בתורה, כאשר אינו לומד כלל, ומונע אפילו הבר, שהוא הלכה בלא סברא, אז יקבוהו התינוקות. וברכה לראש משביר. אבל הלומדים עם בני אדם הלכה מבוררת, תינוקות מברכים אותו.

(כז) שחר טוב יבקש רצון¹²⁵. כלומר, מי שרודף ומקדים לעשות טובות לבריות, הוא כמבקש רצונו, שעל ידי זה תבוא עליו ברכת טוב¹²⁶. ודרש רעה תבואנו. אבל מי שדורש לעשות רעה לאחרים, זו הרעה עצמה תבוא עליו. וכן הוא נגד הקב"ה, אם הוא שוחר טוב לעשות מצוות שנקראו טוב¹²⁷ הוא כמבקש רצונו מהקב"ה, כי על ידי שמניח מלבקש רצונו ועוסק במצוות ה', הקב"ה עושה רצונו כמ"ש¹²⁸ "בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך". ודרש רעה לעשות עבירות היא עצמה תבואנו, "כי פעל אדם ישלם לו"¹²⁹. ואמר אצל הטוב יבקש, ואצל הרעה תבואנו, כי הקדושה צריך יגיעה רבה להמשיך עליו, לכן אמר יבקש, אבל הרעה, כאשר הוא דורש היא תבואנו תיכף. ואמר אצל הטוב שוחר, ואצל הרעה דורש, כי המבקש רצון ה' יתברך, הוא מעורר השחר¹³⁰, ומבקש בבוקר, אבל הדורש רעה, צריך לדורש מחבריו הרשעים איך לעשות, וזה אי אפשר בבוקר, שהם ישנים אז.

[otzar.org/forums/159](https://www.otzar.org/forums/159)

(כח) בוטח בעשרו הוא יפל. כי העשיר, עושרו עיקר, ולכן כאשר תיפול העשירות, שכן דרך לחזור תמיד, כמ"ש¹³¹ "גלגל חוזר בעולם", ואז גם הוא יפל, כי העיקר שלו נפל. וכעלה צדיקים יפרחו. אבל הצדיקים, להם העושר רק כעלה של אילן, ואינו עיקר, ודרך העלה, אף על פי שנפל בימות הגשמים, אחר כך בימות החמה חוזר ופורח, ולכן הצדיקים אף על פי שנפלו כעלה, יפרחו, וכמ"ש¹³² "כי שבע יפול צדיק וקם".

(כט) עכר ביתו ינחל רוח. כי "בית והון נחלת אבות"¹³³, ולכן עכר ביתו הוא ינחל רוח, שאין לו מקום לדור. ועבד אויל לחכם לב. כי זה העוכר ביתו, הוא מחמת

121 בראשית כה, כג. 122 בסנהדרין צא, ב: כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעיי אמו מקללין אותו שנאמר "יקבוהו לאום", ואין "לאום" אלא עוברין שנאמר [בראשית כה, כג] "ולאום מלאום יאמץ", ואין "קבה" אלא קללה שנאמר [במדבר כג, ח] "מה אקב לא קבה אל", ואין "בר" אלא תורה שנאמר [תהלים ב, יב] "נשקו בר פן יאנף". 123 ישעיה נה, א. 124 ברכות נה, א. 125 [ר' לעיל י, ט ובהערה]. 126 להלן כד, כה. 127 כמו שפירש בפס' כב. 128 אבות ב, ד. ור' בביאור רבינו שם. ור' גם בביאור רבינו ח, לו; יב, א; יג, יט; טו, לב. 129 איוב לד, יא. 130 שו"ע אורח חיים [א, א]: יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו שיהא הוא מעורר השחר. 131 שבת קנא, ב. 132 להלן כד, טז. 133 להלן יט, יד.

לַחֲכָם-לֵב: ִּפְרִי-צִדִּיק עֵץ חַיִּים וְלִקְחַ נַפְשׁוֹת חָכָם: לֹא הֵן צִדִּיק בְּאֶרֶץ יִשְׁלָם אָף כִּי-רָשָׁע וְחוֹטֵא:

שאין חושב הסוף, שיחרב הבית ולא יהיה לו במה לדור, והוא נקרא אויל, כמ"ש למעלה¹³⁴. ולכן אחר כך כאשר לא יהיה לו במה לדור, יהיה צריך להיות עבד לזה שיש לו בית, והוא חכם לב, היפוך האויל, שהלב מבין¹³⁵. ועוד: עכר ביתו ינחל רוח. מי שאינו לומד עם בני ביתו, שהם אצלו תמיד, ינחל רוח – שישכח, ולא יהיה לו מי שיזכיר אותו, אבל הלומד עם בני ביתו, הם אצלו תמיד ויזכירוהו. ועבד אויל לחכם לב. הלומד בד בבד, כמ"ש¹³⁶ "ולא עוד אלא שמטפשין", הוא יהיה עבד למי שמחכים אחרים, והוא חכם לב, כי יצטרך לו לשאול ממנו מה שאינו יודע.

(ל) פרי צדיק עץ חיים. הם הבנים, שכל מי שמניח בן הרי הוא כאילו חי. ועוד, כי הצדיק מלמד לאחרים שיעשו מצוות ה' "אשר יעשה אותם האדם וחי"¹³⁷, ולכן הפרי של הצדיק, עץ חיים. ולקח נפשות חכם. שהתלמידים הם יותר טוב מבנים, שהם בנפש. וכן מי שלומד תורה לעם לקח נפשות, כי מצוות הן נגד הגוף, ותורה היא נגד הנפש, והן נגד עולם הזה ועולם הבא, ולכן הפרי של הצדיק הוא עץ חיים, שהוא הגוף של אדם, כמ"ש¹³⁸ "כי האדם עץ השדה", אך עץ חיים כנ"ל, אבל החכם הוא לקח נפשות, שהוא בנשמה.

(לא) הן צדיק בארץ ישלם. ואם תאמר, אם כן למה הרשעים יבלו בטוב ימיהם¹³⁹, והצדיקים חיייהם אינם חיים, ולמה אינם אוכלים פירותיהם בעולם הזה, לזה אומר: הן צדיק בארץ ישלם, שהוא צריך להיות נשלם כאן בעולם הזה, ו"אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"¹⁴⁰, לכן יש לו יסורים בעולם הזה, ואם כן אדרבה, אם הצדיק מתייסר על דבר, על שעשה כך. אף כי רשע וחוטא. שיהיו להם יסורין, כמ"ש¹⁴¹ אם לעושי רצונו כך, לעוברי רצונו על אחת כמה וכמה, ואמר רשע וחוטא, כי רשע הוא היפוך הצדיק, וחוטא הוא החסר ממצוות עשה¹⁴², והוא הלומד תורה¹⁴³ שהוא מצוות עשה, וזהו הפוך "צדיק" ו"חכם", שאמר למעלה¹⁴⁴. ועוד: הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא. העניין, כמ"ש¹⁴⁵ "על כן לא יקמו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים", היינו כי הרשע הוא שעבר על לא תעשה, לכן לא תהיה לו תקומה במשפט, אבל החטאים הן חסרים ממצוות עשה, אבל לא עברו על לא תעשה, ויקומו במשפט, כי אעשה לא מענשינן¹⁴⁶, אך לא יקומו בעדת צדיקים שהם עשו מצוות עשה¹⁴⁷, וזהו: הן הצדיק שעשה מצוות עשה, אך "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"¹⁴⁸ ממצוות עשה אחת, ובארץ הוא נשלם, מכל שכן מי שהוא רשע וחוטא. ועוד: הן צדיק בארץ ישלם, שהוא נשלם בארץ. ואמר בארץ, ולא "על הארץ", כי נשלם מחבוט הקבר, וזהו בארץ.

134 י, יד. 135 ברכות סא, א. 136 ברכות סג, ב. 137 ויקרא יח, ה. 138 דברים כ, יט. 139 עפ"י איוב כא, יג. 140 קהלת ז, כ. 141 נדרים נ, ב. 142 ר' לעיל ה, כב. וש"נ. 143 ר"ל שאינו לומד תורה. 144 פס' ל. 145 תהלים א, ה. 146 מנחות מא, א. 147 בספר האמונה וההשגחה לר"י מאלצאן [רשפי אש] מבאר דברי רבינו על פי מ"ש [יומא לה, ב] הלל מחייב את העניים כו', היינו שמראים לו את הצדיקים בגן עדן שקיימו את המצוות, ואז יש לו תוכחה על שהוא התרשל מקיום המצוות. ור' לעיל ה, יד. 148 קהלת ז, כ.

יב א אהב מוסר אהב דעת וְשונא תוכחת בַּעַר: ג טוב יפיק רצון מִיהוּה וְאִישׁ מְזֻמּוֹת יִרְשָׁע:

יב (א) אהב מוסר אהב דעת. כי אין התורה ניתנת אלא על ידי יסורין, כמ"ש חז"ל¹ שלוש מתנות וכו'. לכן אי אפשר לידע התורה אלא אם יקבל עליו יסורין, ולכן האוהב יסורים, אהב דעת. ושונא תוכחת. ומי ששונא אפילו תוכחה בדיבור, הוא נשאר איש בער לא ידע² כלום.

(ב) טוב יפיק רצון מה'. כי המצוות הם רצון ה', ורצונו של הקב"ה הוא, ועל ידי המצוות שהם רצון ה' מקבלים גם את רצונו, שהוא להיטיב. לכן המצוות נקראים טוב³. וזהו טוב מי שהוא צדיק ועושה מצוות השם, הוא יפיק רצון מה', כמ"ש⁴ בטל רצונך מפני רצונו כדי וכו'.⁵ ועוד: טוב יפיק רצון מה', העניין, כמו שאמר רבה בר בר חנה⁶ אמר לי ההוא טיעא, תא ואחוי לך היכי דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי וכו'. העניין, ש"ההוא טיעא" הוא היצר הרע, אמר ליה לרבה בר בר חנה, אחוי לך דרך שתנחל ב' עולמים, עולם הזה ועולם הבא, והיינו שיעסוק בפרנסה,

[02/09/2018](https://www.20180902.com)

1 ברכות ה, א. 2 עפ"י תהלים צב, ז. 3 ר' לעיל יא, כב. 4 אבות ב, ד. 5 ר' לעיל יא, כז. הגה ונלענ"ד, דהיינו מפני שרצונו של הקב"ה אי אפשר לקבל, לפי שהוא בב"ת [בלתי בעל תכלית], וכן הוא רצונו, ולכן נתן לנו הקב"ה תורה ומצוות ומידות, שעל ידם נהיה נוכל לקבל רצונו כפי הגבול אשר אנחנו מקיימין מצוותיו. וזהו "במדה שאדם מודד מודדין לו" [סוטה ח, ב]. וזהו: "טוב", מי שהוא טוב, כפי אותו הטוב, כן "מפיק ומוציא רצון ה'". 6 בבא בתרא עד, א. וכביאור אגדות דרבה בר בר חנה פירש רבינו וז"ל: היכא דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי. פירוש, כי היצר נקרא סוחר, דאסחר לגופא בזנין בישין כמ"ש בזהר [ח"א פ, א], והוא מסיתו לפרוש מדברי תורה מפאת שמראה לאדם פני הראות הטוב מחמידת העולם ומלואו, והאדם בהשקפה ראשונה לא יאבה שמוע אליו, בזכרו, יפה שעה אחת קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה [אבות ד, יז], אף הוא היצר ישוב אמריו לו, הלא אמרו חז"ל גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים [ברכות ח, א], ואז תזכה לשני שולחנות של עולם הזה ועולם הבא, וזה אומרו תא, קום מן עסק התורה ואחוי לך מקום שתזכה לשניהם הנה, וזה היכא דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי, כנ"ל שתזכה לשני שולחנות. הלכתי ופרשתי מן התורה ושמעתי לעצתי, וראיתי כי לא לאדם דרכו, לא לכל אדם מועיל יגיע כפו בעולם הזה, כמו שנאמר [קהלת ט, יא] "לא לחכמים לחם ולא לגבונים עושר", ונראה זאת לעין כי לא ביד האדם להתעשר ולא לשבוע מיגיע כפו, רק ה' נותן לחם לכל בשר, כמ"ש [תהלים עת, כג] "ודלתי שמים פתח וגו'", וכן "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך" [דברים כח, יב], וכן אנחנו מתפללים [תפילה נעילה ביום הכיפורים] "שערי שמים פתח ואוצרך הטוב לנו תפתח", כי חלונות יש ברקיע שמשם הקב"ה מקבל תפילות ישראל ומשם משפיע להם מזונות בכל יום, וזה אומרו, וחזי דעביד כוי כוי. שקלתי לסלתאי ואתנחתא בכוותא דרקיע. פירוש, שהתפללתי לה' שיתן לי מזונותי. אדמצלינא בעיתיה ולא אשכחיתיה. כמ"ש [נדה ע, ב] שאלו את רבי יהושע מה יעשה אדם ויתעשר, אמר להם ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. אמרו לו הרבה עשו ולא הועילו, אלא יבקש ממי שהעושר שלו. מאי קמ"ל, דהא בלא הא לא סגי. לזה עשה גם כן שהתפלל קודם למי שהעושר שלו, ואחר כך חזר על פרנסתו, ואף על פי כן לא מצא. אמינא איכא גנבי הכא. פירוש, שקליפת נוגה היא הגונבת השפע מן הקודש, והוא בעוונותיהם של בני אדם שאינם נושאים ונותנים באמונה, ומאנין את חבריהם, כן היא עושה ומאנה את הקדושה וגונבת נפשות ר"ל, על כן נאמר [לעיל א, יט] "כל ארחות בוצע בצע את נפש בעליו יקח", לכן סבר שהיא גנבה שפעו ומזונותיו, שלכך אמר גם כן, ישא ויתן באמונה, ואראה לישא וליתן באמונה. אמר לי לא תועיל, כי גלגל הוא החוזר בעולם, לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא ומועד קטן כח. אז. שכר מצוה בהאי עלמא ליכא וקדושו לט. ב. כמ"ש [עירובין כב, א] "היום

ג. לֹא־יִכּוֹן אָדָם בְּרָשָׁע וְשָׂרֵשׁ צַדִּיקִים בַּל־יָמוּט:
 ד. אִשְׁת־חַיִּל עֲטָרַת בַּעֲלָהּ וּכְרָקָב בְּעֲצָמוֹתָיו מִבִּישָׁה:

[02/09/2018 10:40]

וגדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דכתיב⁷ "אשריך וטוב לך", אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא⁸. שקל לסלתאי, אנחתא בכוותא דרקיעא אדמצלינא, והיינו, כי מן השמים היא הפרנסה. ואמרו⁹, מה יעשה אדם ויעשיר, יעסוק באמונה, ואמרו, והלא הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יתפלל למי שהעושר שלו. וזהו "אדמצלינא בעייתה לא אשכחיתה", אף על פי כן לא היה לי די מחסורי. "אמינא ליה, איכא גנבי הכא", היינו, כי מזונות האדם הולכים דרך כל העולמות, ובכל עולם הוא נידון אם ראוי לזה, ולפעמים, דרך הילוכו בסיבת חטאיו נגנב ממנו וניתן לאחר. "אמר: האי גלגלא דרקיע דהדר", כי בני חיי ומזוני במזלא תליא¹⁰, וגלגל חוזר בעולם¹¹. "נטר עד למחר", שהיום לעשותם ומחר לקבל שכרם¹², "ומשכחת ליה". אך אם האדם הוא טוב מאד, אז מטיבים לו ומהפך את המזלות, כי הוא מקבל מה' עצמו ולא מן המזלות. וזהו טוב יפיק רצון מה' עצמו, ולא מן המזלות. ואיש מזמות ירשע. מי שיש לו מחשבות רעות ורצונו לרשע, הוא ירשיע. והוא היפוך ההצלחה, כלומר לא יצליח, כלומר, בכל דבר הוא עושה נגד רצונו, ומפיק היפוך רצונו, שמרשיע, והבן.

(ג) לא יכון אדם ברשע¹³. כלומר, שלא יהא כן ובסיס לאדם שהולך ברשע, ולכן אף על פי שעומד, והיינו שטוב לו, הוא רק לפי שעה. ושרש צדיקים בל ימוט. כלומר, אבל הצדיקים, אף על פי שנפלו, שרשם לא ימוט, וכל זמן שהשורש בארץ גזעו מחליף¹⁴, ולכן הצדיקים שימוטו, לא לעולם הוא, אלא לפי שעה¹⁵.

(ד) אשת חיל עטרת בעלה. כלומר, שמגינה על בעלה שלא יבוא עליו דבר רע. וכרקב בעצמותיו מבישה. כלומר, כהרקב אשר בעצמות אשר לא תוכל להרפא¹⁶, והרקב מרקיב גם המקום החי, כן היא מבישה, פירוש, רעתה, שמביאה עליו רעות. והעניין, ששלוש נשים הן¹⁷: "אשת חן"¹⁸, שהיא "יפת מראה"¹⁹, ו"אשה יפה"²⁰ היא "יפת תאר"²¹, ו"אשה משכלת"²². והוא סוד "עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת"²³, כמ"ש בתיקונים²⁴. אך העיקר היא ה"אשה

לעשותם" [דברים ז, יא] ומחר לקבל שכרם. וזה אמרו גלגלא דרקיע הוא דהדר, על כן לא תשמע לעצת היצר הרע לבטל מהתורה, ושכר מעשיך נשמר עד למחר. נטר עד למחר הכא. שתבוא לכאן. ומשכחת לה. ותמצא כל שכרך מוכן. 7 תהלים קכח, ב. 8 ברכות ח, א. 9 גדה ע, ב. 10 מועד קטן כח, א. 11 ר' שבת קנא, ב. 12 עירובין כב, א. 13 [ר' פס' כג]. 14 ר' איוב יד, ז-ח. 15 תהלים נה, ד: "לא יתן לעולם מוט לצדיק". 16 עפ"י דברים כח, כז. 17 ר' להלן פס, ח. 18 לעיל יא, טז. 19 בראשית יב, יא. 20 לעיל יא, כב. 21 בראשית כט, יז. 22 להלן יט, יד. 23 בראשית ב, כג. 24 ר' תיקוני זוהר [תיקון סו דף צו, ב] וז"ל: בראשית - ברא שית. דא אדם דכליל שית כו', עצם ובשר, איש ואשה דאיתמר בה "כי מאיש לקחה זאת" הא ארבע, אדם זכר ונקבה הה"ד [שם ה, ב] "זכר ונקבה בראם" הא שית ע"כ. וזה לשון רבינו בביאורו לתיקוני זוהר [תיקון סה קיא, ב ד"ה א"ל אין] והכל הוא באדם וכל השית דכליל כאן וכמ"ש בריש תס"ו, דא אדם דכליל שית כו', והכל על נשמתין, והן ה' נשמתין דאדם שהן שישה, אלא דב' דלעילא כללין ונק' "יחידה" ובהן נאמר וישעיה נא. בן "כי אחד קראתיו".

ה מַחֲשָׁבוֹת צְדִיקִים מְשַׁפֵּט תַּחְבֻּלוֹת רָשָׁעִים מְרַמָּה:
ו דְּבָרֵי רָשָׁעִים אֲרַב־דָּם וּפִי יִשְׂרִים יִצִּילָם: ז הַפּוֹךְ
רָשָׁעִים וְאִינָם וּבֵית צְדִיקִים יַעֲמֹד: ח לְפִי־שָׁכְלוּ

משכלת", שהיא אשה יראת ה', כמ"ש²⁵ "שקר החן והבל היפי אשה יראת ה' וגו'", והיא אשת חיל²⁶, שהם המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם²⁷. ותמיד האשה היא סוד המקיף, בסוד "נקבה תסובב גב"ר"²⁸. וכאשר יש לו ה"אשה משכלת" אז היא עטרת, בסוד ועטרוניהם בראשיהם²⁹. וזהו אשת חיל עטרת בעלה ורקב בעצמותיו מבישה, כי עוונותיו חקוקות על עצמותיו³⁰ ומעלה ריקבון בעצמות, כי ה"אשה חיל" עלית על כלנה³¹, וכאשר אין לו ה"אשה חיל", אז רקבון יעלה גם בעצמות.

(ה) מחשבות צדיקים משפט. כי הצדיקים, מה שהם חושבים הוא משפט, ואין עוולה על מחשבתם דבר שאינו כמשפט. תחבולות רשעים מרמה. אבל הרשעים כל תחבולותם, אף מה שהם מדברים דברים טובים, תחבולותיהם לרמות בני אדם בדברים טובים שלהם. ומ"ש אצל צדיקים מחשבות ואצל רשעים תחבולות, כי מחשבות טובות הקב"ה מצרף למעשה³², אבל מחשבות רעות אין הקב"ה מצרף למעשה, עד שיעשה תחבולות.

(ו) דברי רשעים ארב דם. הרשעים מדברים בודאי הכל לארב דם, אף שהם מדברים דברים טובים, האוון טמון בלבם, כמו האורב, שמטמין את עצמו בכדי לארב על הדם, כן האוון טמון בלבם. ופי ישרים יצילים. הפי של ישרים, שהולך בדרך הישר ומדברים תמיד ישר, זה יצילים מהדברי רשעים. ועוד: ופי ישרים. כלומר, כאשר תראה שגם הישרים מדברים עמהם כפי דבריהם, היינו מפני שכוונתם להצילם מן הדברי רשעים, לכן גם הם מדברים עמהם בכדי שיהיו יכולים להצילם, כמו חושי הארכי שנתן גם כן עצה לאבשלום³³.

(ז) הפוך רשעים ואינם. וכאשר יצילים ה' ויתהפכו מחשבות הרשעים, לא די שהצדיקים ינצלו, אלא מה שיתהפך מחשבותם על ראשם. וזהו הפוך רשעים, שיתהפך על הרשעים ויהיו אין כלא היו³⁴. וזהו מלת אין, שלא נשארו מהם לא שורש ולא ענף³⁵, כאין. ובית צדיקים יעמד. אבל הצדיקים, אף שיפלו יעמד ביתם, כלומר זרעם, אף אחר מיתתם.

(ח) לפי שכלו יהלל איש. כי אדם, אף על פי שהוא ירא שמים בסתר ואין מי ששמעו תורתו, אף על פי כן יהלל לפי שכלו, כי התורה מכרזת עליו מבחוץ³⁶. ונעוזה לב יהיה לבוז. כלומר, אפילו שמעויות בלבו ואינו מגלה, אף על פי כן יהיה לבוז, שהקב"ה יפרסם קלונו. ועוד: לפי שכלו יהלל איש. העניין כמ"ש למעלה³⁷,

[הערת הרב חנן נובל בפירוש הגר"א השלם למגילת אסתר עמ' רלג]. 25 להלן לא, ל. 26 ר' להלן לא, כט. 27 אבות ו, ה. 28 ירמיה לא, כא. 29 ברכות יז, א. 30 עפ"י יחזקאל לב, כז. 31 להלן לא, כט. 32 קדושין מ, א. 33 שמואל"ב יז, ז-יג. 34 עפ"י עובדיה א, טז. 35 עפ"י מלאכי ג, יט. 36 ר' מועד קטז טז, ב. 37 פס' ד.

יְהַלֵּל-אִישׁ וְנַעֲוֶה-לֵב יִהְיֶה לָבוֹז: ט טוֹב נִקְלָה וְעֶבֶד לוֹ מִמֶּתְכַבֵּד וְחָסֵר-לָחֶם: י יוֹדֵעַ צָדִיק נַפְשׁ בְּהִמָּתוֹ וְרַחֲמֵי

ששלוש נשים הן, וכן בעולם הבא הם שלושה עונשים בגן עדן, א', שכל הלומד לשמה, אז יש לו המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם³⁸, ויהיה לו "אשת חיל עטרת בעלה"³⁹, אבל כאשר אינו לומד לשמה, רק על מנת לקבל פרס⁴⁰, יש לו חופה בגן עדן, אך הוא נכווה מחופתו של חברו⁴¹ שלמד לשמה. ב', שלמד על מנת שיקרא רבי⁴², והיינו בשביל כבוד, יתבייש שם מעצמו. ג', מי שלמד לקנטר⁴³, יתבזה מאחרים שם. וזהו שאמר רבי יוחנן⁴⁴ "עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לצדיקים וכו' אמר רבי חנינא^{02/09/2018חחח} מלמד שכל אחד נכוה מחופתו של חברו או לאותה בושה, או לאותה כלמה". ולכאורה אינו מובן, והלא הם דברים מיותרים, והיינו, שהם שלושה דינים בגן עדן: נכווה, ובושה מעצמו, וכלימה מאחרים⁴⁵, כמ"ש⁴⁶ "עשר פעמים תכלימוני". וזהו: לפי שכלו יהלל איש, על ידי האשה משכלת⁴⁷ יהלל האיש, שהיא תהיה לו עטרת תפארת⁴⁸, אבל נעוה לב, היינו הלומד לקנטר, יהיה לבוז, שיתבזה מאחרים.

(ט) טוב נקלה ועבד לו. טוב לאדם שיתבזה מעצמו, ויהיה עבד לעצמו להמציא פרנסתו, אף שהיא מלאכה בזויה. ממתכבד וחסר לחם. ממי שיתנהג עצמו ברכנות ובכבוד, ובעבור זה הוא חסר לחם. וכן בתורה, טוב להתבזות את עצמו ויהיה לעצמו עבד, כמ"ש⁴⁹ "אם נבלת בהתנשא", ממתכבד את עצמו ומתבייש לשאול דבר, ועושה עצמו שמבין ויודע הכל, ובעבור זה הוא חסר, שלא ידע מאומה.

(י) יודע צדיק נפש בהמתו. כי הצדיק יודע כמה צריכה בהמתו, ואינו נותן לה יותר,

38 אבות ו, ה. 39 פס' ד וכפי שביאר שם, ד"חיל" הם מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם.
40 ר' אבות א, ג. 41 ר' בבא בתרא עה, א. 42 ע' נדרים סב, א. 43 התוס' חילקו בין שני סוגים שלא לשמה, לשם כבוד, ולקנטר. וז"ל בתענית ז, א: וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המוות. וקשה והלא אמרינן [פסחים נ, ב] לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ויש לומר דתרי שלא לשמה הוי, דמה שאמרינן לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה היינו כלומר כדי שיקרא רבי או כדי שיכבדוהו, ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר. וכ"ה בתוס' ברכות יז, א ד"ה העושה. וע' פסחים נ, ב תוד"ה וכאן. 44 בבא בתרא עה, א. 45 ר' מלבי"ם ישעיה נד, ד. ובספר עין אליהו על עין יעקב בבא בתרא שם כתב: תוכן הדבר ביאר הגר"א במשלי, ואנוכי אוסיף בה קצת. כתוב במשלי י כחומץ לשיניים וכעשן לעיניים, וביאר הגאון כשאדם רוצה שיהיה לו אור אז מדליק מדורה, וכאשר מדליק עצים לחים המעלים עשן הרבה, לא די שאין מאירין לו אלא שמכהה את העיניים שיש לו. ומבואר בברכות [יז, א] עוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה, ואם כן כשיהיה דבר המעכב שלא יוכל לראות זיו השכינה, זה גופא עונש גדול כו'. והנה בלימוד יש שלוש מדרגות, א' מי שלומד לשמה, ב' מי שלומד שייקרא רב, ג' מי שלומד לקנטר. והחילוק של בושה וכלימה, בושה הוא שייבוש מעצמו, וכלימה שייבוש מאחרים. והנה מי שלומד לקנטר, אף כי התורה הוא אור, ומחמת התורה זכה לראות פני השכינה, אבל בשביל שלמד לקנטר, מחמת זה יהיה עשן בחופה כו', וזה הלומד לקנטר יהיה עשן המעכבו שלא יוכל לראות פני השכינה. ומי שלומד על מנת שייקרא רב יכווה מחופת האנשים שלומדים לשמה, ולכן מסיים "אוי לאותה בושה" שייבוש מעצמו למה למד לקנטר, ו"אוי לאותה כלימה", שייבוש מאחרים כי הם למדו לשמה והוא למד שלא לשמה. 46 איוב יט, ג. 47 עפ"י יט, יד. ור' לעיל פס' ד. 48 עפ"י ד, ט. 49 להלן ל. לב.

רְשָׁעִים אֲכֹזְרִי: יֵא עֶבֶד אֲדָמְתוֹ יִשְׁבַּע לֶחֶם וּמֶרְדֵּף רִיקִים

וגם אינו מכביד עליה לעשות מלאכתו יותר מיכולתה וכוחה, כי הוא יודע נפש בהמתו, אבל רחמי רשעים, שמאכילים את בהמתם יותר מצרכה, הוא אכזרי, כי אחר כך עושים עמה יותר מכוחה ויכולתה. והעניין, שהצדיק יודע נפש הבהמיות שלו המתאוה, ואינו מרחם על עצמו למלאות תאוותו, אך מה שהוא מן המוכרח, ואינו אוכל רק לשובע נפשו⁵⁰, אבל רחמי רשעים, שהם מרחמים על עצמם ואינם שוכרים תאוותם, אכזרי, כי מרבה בשר מרבה רימה⁵¹, וכן מחמת זה יורד לגיהנם.

אוצר החכמה

(יא) עבד אדמתו ישבע לחם. כמ"ש בחובות הלבבות⁵² משל לשני בני אדם שהיה להן קרקע, וראו שאינם יכולים לפרנס את עצמם באותה קרקע לבדה, והוצרכו לעבוד בקרקעות אחרים. אחד הניח מלעבוד בקרקע שלו ולא עבד רק בקרקעות אחרים, ובסוף, כשלא היה לו לעבוד בקרקעות אחרים, מת ברעב, והשני עבד שני ימים בקרקעות אחרים עד שהיה לו כדי מזונותיו, ואחר כך הלך לעבוד אדמתו, ולכן אחר כך, אף על פי שלא היה לו קרקע אחרים, אכל מקרקע שלו⁵³. וזהו עבד אדמתו, קרקע שלו, ישבע לחם. ומרדף ריקים. כלומר, שרודף תמיד אחר קרקעות אחרים, הוא חסר לב, שאינו חושב על הסוף. והעניין: כי בתורה לבדה אי אפשר להתקיים בעולם הזה, כי נצרך גם לאכילה ושתייה וכדומה שארי דברים הנצרכים, והחכם הוא "אכל לשובע נפשו"⁵⁴ כפי חיותו, וכן בשאר דברים שבעולם הזה, וכל יום ולילה הוא עוסק בתורה ומצוות. וזהו עבד אדמתו, כלומר גופו, והיינו שאוכל בשביל קיום גופו, ואחר כך ישבע לחם, שהוא התורה. אבל הרואה שאי אפשר זולת עולם הזה, הוא מניח חיי עולם ורודף הכל אחר ההבל וריק⁵⁵ למלאות תאוותו, והרי הם אדמות אחרים, כי המותרות הם אינן אדמתו, והוא חסר לב, שאינו חושב על הסוף. ועוד: עבד אדמתו. שהוא הגן עדן, כמ"ש בזוהר⁵⁶: "לך לך מארצך וכו'"⁵⁷, שהוא הגן עדן, והקב"ה ברא אותנו "לעבדה ולשמרה"⁵⁸, וקודם חטא אדם הראשון היה אדם הראשון בגן עדן ועבד אותה, ועכשיו אנו עובדין אותה בהמצוות שאנו עושין. וזהו עבד אדמתו, שהוא הגן עדן, בהמצוות עשה, הוא ישבע לחם, שהוא השכר, כמ"ש⁵⁹ "מלחם אביה תאכל", וכמ"ש בזוהר. ומרדף ריקים, ומי שהולך אחר הבל וריק, הוא חסר לב, שמחסר את לבו. ועוד: עבד אדמתו וגו', כמ"ש⁶⁰ "תוצא הארץ נפש חיה", וכמ"ש בזוהר⁶¹: "תוצא הארץ" דא שכינתא. וזהו עבד אדמתו,

50 להלן יג, כה. 51 אבות ב, ז. 52 שער הבחינה פ"ג. 53 ומסיים בחובות הלבבות: והמשכיל, כאשר יעיין במשל הזה, יתבונן ממנו ענייני אחריתו, אשר היא ביתו באמת, ויעשה לה בכל יכלתו. וכשהוא עושה לעולמו, יעשה לו כמו שעושה בשל אחרים, כדי הצורך והסיפוק בלבד. והכסיל עושה בשני הדברים בהיפך: משתדל בענייני עולמו ומתעלם מענייני אחריתו, כמו שאמר החכם בבחינתו בכסיל [משלי כד, לב]: "ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר". 54 להלן יג, כה. 55 עפ"י ישעיה ל, ז. 56 תיקוני זוהר חדש קיח, א. 57 בראשית יב, א. 58 בראשית ב, טו. ובאדרת אליהו שם: "לעבדה הוא עבודת האדמה וההשקאה, והשמירה שלא יעלה בה פריץ חיות, וכן חלקי המצוות הם שניים: עשה ולא תעשה. עשה הם בגדר העבודה, ולא תעשה בגדר השמירה. ואדם הראשון עליו השלום זכה להשקות את הגן כמבואר בזוהר [ח"א כו, א]. ועי' ביאור רבינו ליונה א. ח. 59 ויקרא כב, יג. 60 בראשית א, כד. 61 ח"א מז, א.

חֶסֶד-לֵב: יב חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים וְשָׂרֵשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן;
 יג בִּפְשַׁע שְׁפָתַיִם מוֹקֵשׁ רָע וַיֵּצֵא מִצָּרָה צַדִּיק: יד מִפְּרִי
 פִּי-אִישׁ יִשְׁבַּע-טוֹב וּגְמוּל יְדֵי-אָדָם כְּתִיב יָשׁוּב קִרִּי יָשִׁיב

כמ"ש⁶² "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה", ישבע לחם וגו', ומרדף וגו',
 כנ"ל. אוצר החכמה

(יב) חמד רשע מצוד רעים. כי הרשע הוא התאוני בעבירות שבין אדם למקום, ודרך הרשע שבין אדם למקום, שטבעו הוא טוב⁶³. ואמר, אף על פי שבטבעו לפי הנראה הוא טוב, אבל באמת הוא תומד גם להמצוד של הרעים, כלומר מה שהרעים עושים. ולכן אומר חמד, שהרעים הן גוזלים וחומסים, והוא אינו הנאת הגוף. ושרש צדיקים יתן. אבל מי שבא מגזע צדיקים, טבעם באמת ליתן לכל אדם ולעשות טובות. ואמר שרש צדיקים, כי צדיק שאינו מגזע צדיקים אין טבעם ליתן, אלא שובר את עצמו ונותן, אבל מי שהוא מגזע צדיקים טבעם ליתן, ולכן אמר יתן, כלומר שחפץ בטבע ליתן תמיד.

(יג) בפשע שפתים מוקש רע. שהרוצה לעשות רע לחברו הוא אורב עליו בכדי שלא ידע חברו, ואחר כך עושה הרע. והקב"ה עושה שנכשל בשפתיו ויגלה שרוצה לעשות רע, ומחמת זה יצא מצרה הצדיק, שישמור את עצמו ממנו. והעניין: כמ"ש בדניאל⁶⁴: "וארו חיוא רביעאה דחילה וגו'. ופס' ממלל רברכן וגו'. באדין מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללא חזה הוית עד די קטילת חיותא וגו'". וזהו: בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק כמ"ש שם אח"כ⁶⁵ "חזה הוית וגו' כבר אנש אתה הוא ועד עתיק יומיא מטה". והוא משית, אשר הוא עכשיו בצרה וחרפה בעוונותינו, וכאשר יקטילת חיותא רביעאה, אז יצא מצרה הצדיק.

(יד) מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו. העניין, שחילוק בין איש לאדם, שאיש הוא שר, כמ"ש למעלה⁶⁶: "אליכם אישים אקרא", וכמ"ש⁶⁷ "הלוא איש אתה", וכמ"ש⁶⁸ "מי שמך לאיש שר ושפט", וכמוהו רבים. ואומר, שלעולם יראה אדם להוכיח את חברו על דבר שעושה לא טוב, כי אם ישמע לו וייתב את מעשיו, אז כל המצוות שיעשה הם על ידו, ויטול שכר כמו העושה בעצמו, ואם לא ישמע לו, אזי יטול את הטוב ממנו⁶⁹, כמ"ש האריז"ל⁷⁰, והוא בסוד: זכה, נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן⁷¹, והרשע נוטל חלקו בגיהנם. וזהו מפרי פי איש, כלומר, מן הפרי של פיו של האיש, והיינו מן מה שמוכית, אף על פי שאין שומע לו, הוא ישבע טוב, כי נוטל הטוב ממנו, ואם ישמע לו, אז כל הגמול של ידי אדם, כלומר

62 בראשית ב, ז. 63 ר' לעיל יא, ט ובמה שצוין שם. 64 ז, ז-יא. 65 פס' יג. 66 ח, ד. 67 שמואל-א כו, טו. 68 שמות ב, יד. 69 ר' להלן יג, כא; כא, יב. 70 שער הגלגולים הקדמה כ. ור' בספר שם עולם [לח"ח] חלק א פרק ו, ובספרו נדחי ישראל פרק לט בהגהה. 71 חגיגה טו, א.

לו: טו דרך אויל ישר בעיניו ושמע לעצה חכם:

כל מעשיו הטובים שעושה אותו האדם על ידו ישיב לו, כי נחשב עליו כמו שהוא העושה, ונוטל גם כן אותו הגמול⁷².

(טו) דרך אויל ישר בעיניו. שהאויל הוא מבוהל, ומה שעולה על לבו ישר בעיניו ואינו שומע לעצה, אבל החכם שמע לעצה, ואינו עושה שום דבר אם אינו מתיישב, ושואל לעצה מחכם, ואינו סומך על עצמו, כי מחשבות אדם "רק רע כל היום"⁷³, ו"יצר לב האדם רע מנעוריו"⁷⁴, לכן הוא שומע עצה מחכם⁷⁵. ואמר אצל אויל עיניו ואצל חכם שמע, כי עין ואוזן הם תורה שבכתב ושבעל פה, תורה שבכתב תלוי בעין, ושבעל פה, באוזן⁷⁶, והן דו"נ [דכורא ונוקבא], כי עין הוא דכורא, שבא מהם השגחה לראות, ואוזן הוא נוקבא, שבהם מקבל דיבור מאחרים. וטוב להיות מן המקבלים ממין המשפיעים, כמ"ש למעלה⁷⁷ "ואת צנועים חכמה", וכמ"ש⁷⁸ "הוי

72 בספר מנוחה וקדושה [רבי ישראל איסרל מפוניבז' שער התפילה אות לא] מביא שבכל שנה ושנה ביום מיתה יחופש ויובדק שמא ימצא לו זכויות חדשות שעל ידי זה יזכה לבוא לגן עדן למדור היותר גבוה. וכתב: וא"ת מניין ימצא לו זכויות הלא כתוב מפורש [תהלים פח, ו] "במתים חפשי" ובטל ממצוות ואין לו במה לזכות. וכן קשה על הגמרא שאמרה כל המניח בן כאילו לא מת. [ר' בבא בתרא קטז, א], תמיהה גדולה, הלא הוא מוטל מת באמת. ואולם מדברי קדוש ה' הגר"א יבוא הכל על נכון. כתיב "מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו". מה זה כפל הלשון. וברישא איש ובסיפא אדם. ופירש הגאון הנ"ל הכתוב מזרו לאדם להשתדל להוכיח לזכות חבריו אף שהם רשעים, וממה נפשך ירוויח מזה שכר טוב, אם חבירו לא ישמע לו יטול המוכיח שכר בגן עדן. וזה שכתב "מפרי פי איש" (שכר דברי פיו) שהוכיח את הרשע, והוא לא שמע לו "יאכל טוב" (פירוש חלקו הטוב בגן עדן), וכל זה אם הרשע לא קיבל תוכחתו, אבל אם החזירו למוטב על ידי תוכחתו אז שכר המוכיח גדול מאוד מאד אין ערך ודמיון לראשון. והוא שכל תורה ומצוות שיעשה התלמיד מעתה ועד עולם בגרימת רבו, דין של מעלה כך הוא, מתחילה פוסקין שכר התלמיד בעד כל מצוה השיעור שקצוב בבית דין של מעלה ליתן בעד מצוה כזו ומשלמין לו במילואו באין מחסור, ואחר כך שוקלין עוד חלק שווה לראשון ונותנין לרבו. וזה פירוש "וגמול ידי אדם". הרב נקרא איש והתלמיד נקרא אדם, ופירוש וגמול התלמיד שיעורו הקצוב בבית דין של מעלה חלף המצוה "ישיב לו" להמוכיח יתנו ממש כשיעור שלקח התלמיד, וכן בכל מצוה שיעשה התלמיד בכל ימי חייו. כל זה מפירוש הגר"א. ומעתה יתורץ הכל, כי באמת אחר המוות אין זכות ולא חובה, אבל בחייו יכול ליטע אילן להוציא פירות שלא יתום פרו לעולם, היינו להעמיד תלמידים צדיקים, ואז אף שהוא בקבר, נולדים הרבה מצוות חדשות בכל יום מעשיית תלמידיו, ואת כל אשר הם עושים יחשב ממש כאילו הוא עושה. ומכל שכן אם הניח בן צדיק על ידי חינוך אביו בתורה ומצוות, עשייתו בודאי נחשב גם על אביו, כי הוא גם גופו גם נשמתו נמשך על ידי אביו, ופשיטא שאביו זוכה ע"י כאילו הוא בחיים חיותו. ועתה מה מתקן דברי הגמרא שהמניח בן (ופי' הגמרא בממלא מקום אביו פירוש צדיק) כאילו לא מת, וכי מה טוב לאדם בחיים וכי אכילה ושתייה, אלא לסגל תורה ומצוות. מעתה אף אם הוא שוכב בקבר, אם בנו עושה בשבילו מעשים טובים איך אפשר לחושבו כמת, אם גביר אחד עושה מסחרו על ידי שלוחים ומרוויח, היעלה על הדעת להחזיקו כיושב בטל. 73 בראשית ו, ה. 74 שם ח, כא. 75 בשערי הלש"ם [ח"א סי' יג] כתב: בזה יוקשים בני האדם תמיד ונאחזים במצודה רעה הזה לומר על רע שהוא טוב. אמנם הטעות בזה הוא לפי ערך האיש ומעלתו אך עכ"פ הוא כי כולם עלולים לטעות בזה. והתקנה על זה הוא שלא לסמוך על עצמו רק לשאול עצה מתורת חכם מקור חיים. כי מחשבות אדם עצמו רק רע כל היום ויצר לב האדם רע מנעוריו. ע' הגר"א משלי יב, טו. והעיקר הוא לבקש רחמים. ע"ד שכתוב. תהלים כג, ג "ינחני במעגלי צדק כו". וכן שם יז, ה "תמוך אשרי במעגלותיך כל נמוטו כו". 76 ר' לעיל ד. כא ובמה שצויין שם. 77 יא. ב. 78 אבות ד. טו.

טז אוֹיֹל בַּיּוֹם יוֹדֵעַ כַּעֲסוֹ וְכִסֵּה קָלוֹן עָרוֹם:
 יז יִפִּיחַ אַמוֹנָה יִגִּיד צַדִּיק וְעַר שִׁקְרִים מְרַמֶּה:
 יח יֵשׁ בּוֹטָה כַּמְדַּקְרוֹת חָרֵב וְלִשׁוֹן חֲכָמִים מְרַפָּא:

זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים". וזהו שדרך אויל ישר בעיניו, שחפצו להיות מן המשפיעים, אבל החכם שמע לעצה וחפצו להיות מן המקבלים ושומע לעצה.

(טז) אויל ביום יודע כעסו. מי שמבוהל, תיכף כאשר ירע לו שום דבר, או שמכעיסין אותו בדברים, באותו יום יודע כעסו, כי אינו יכול להתאפק את עצמו. וכסה קלון ערום. אבל מי שהוא ערום מכסה קלון, וזה אי אפשר אלא אם יכול להתאפק את עצמו, שערום הוא הידוע בערמומיות, ולכן הוא היפך אויל, והוא כסה קלון, אפילו מה שחברו מחרף אותו הוא מכסה ועושה עצמו כלא ידע, ואינו מגלה כלל אפילו לרעהו, כי זהו קלונו, ופעמים אף כאשר יודע חברו מזה, גם הוא יבזה אותו בזה.

(יז) יפיח אמונה יגיד צדק. אמונה הוא בפנימיות⁷⁹, כמ"ש⁸⁰ "ומצאת את לבבו נאמן לפניך". ולכן אמר יפיח אמונה, והוא סוד קול הפנימי, בסוד "ויפח באפיו נשמת חיים"⁸¹, והוא "קול גדול ולא יסף"⁸², וצדק הוא הדיבור חיצוני. וכן "מתניו" הוא בחיצוניות ו"חלציו" הוא בפנימיות. לכן כתיב⁸³ "והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו", ולכן כתיב יפיח אמונה בפנימיות, הוא בודאי יגיד צדק. ועד שקרים מרמה. אבל מי שברוחו רמייה וחפץ לרמות את בני אדם, יהיה עד שקרים. ומ"ש עד לשון יחיד ושקרים לשון רבים, שמי שחפץ לרמות בני אדם, יאמר בעדות אחת שקרים הרבה, כי יגיד לזה כך ולחברו דבר אחר.

(יח) יש בוטה כמדקרות חרב. כמ"ש⁸⁴ "ולשונם חרב חדה". ולשון חכמים מרפא. שהתורה רפואה ללשון הרע⁸⁵, כמו שאמרו⁸⁶ "מאי תקנתיה, יעסוק בתורה", וכמ"ש⁸⁷ "מרפא לשון עץ חיים". ועוד, יש בוטה, ששני ענייני מוכיחים הן: אחד, שמוכיח לעם ואומר להם דברים קשים מאד, ואינם אומרים להם איך להתנהג ולתקן העיוות, והשני, הם שמורים דרך לעם איך לתקן ולרפאות מה שעיוותו⁸⁸. וזהו יש מוכיחים שבוטים כמדקרות חרב, שמוכיחים על החטאים שעשו, אבל הוא כמדקרות חרב, שאין לו רפואה, אבל לשון חכמים מרפא, שהחכמים אינם אומרים רק מה שנצרך להרפואה בכדי שירפאו, כמו שמצינו באבות⁸⁹.

79 ר' להלן פס' כב. 80 נחמיה ט, ח. 81 בראשית ב, ז. 82 דברים ה, יט. 83 ישעיה יא, ה. ור' ביאור רבינו שם. ובביאור לזוהר בלק קצח, ב. 84 תהלים נז, ה. 85 עי' בספר לב טהור לחיד"א פרק כד שביאר את הפסוק [תהלים לט, ג] "החשיתי מטוב וכאבי נעכר": הכוונה החשיתי מטוב, אין טוב אלא תורה, וכאבי נעכר, כי הגלות הזה בעבור לשון הרע, ואין תיקונו אלא בתורה, ועל כן אם החשיתי מטוב מהתורה, וכאבי נעכר מהגלות הארוך והקשה. ועי' שמירת הלשון שער התורה פ"א. 86 ערכין טו, ב. 87 להלן טו, ד. 88 ר' לעיל י, כ. ור' ספורנו בראשית ו, ח שנח לא הציל את דורו כי לא לימד את דורו לדעת את ה', כי אף על פי שהוכיח על המעשים המקולקלים לא הורה אותם לדעת האל יתברך וללכת בדרכיו. וכתב שזה ההבדל בין אברהם משה שמואל וזולתם לבין נח דניאל ואיוב. ע"ש. 89 במהדורת מ"פ ביאר: בדברי חכמים

יט שִׁפְת־אֱמֶת תִּכּוֹן לְעַד וְעַד־אֲרִיֶּעָה לְשׁוֹן שֶׁקֶר:
 כ מִרְמָה בְּלִב־חֲרָשֵׁי־רָע וְלִינְעָצִי שְׁלֹם שְׂמִיחָה: כא לֹא־
 יֵאָנֶה לְצַדִּיק כָּל־אֵוֹן וְרָשָׁעִים מְלֹאוֹ רָע: כב תּוֹעֵבֶת יְהוָה
 שִׁפְת־יִשְׁקָר וְעִשִׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ: כג אָדָם עָרוֹם כֶּסֶה

(יט) שפת אמת תכון לעד. שפת הוא הדברים שמדברים מן השפה ולחוץ, ואין אלו הדברים התכלית, ולשון הוא עיקר הדברים. ואמר, שאצל האנשי אמת, אפילו שפתם מה שדיברו מן השפה ולחוץ ואין כוונתם העיקר על זה, אף זה תכון לעד, ואצל הבעלי שקר אף הלשון שלהם שהוא העיקר, אף זה אינו רק עד ארגיעה, כי יתגלה שקרם.

(כ) מרמה בלב חרשי רע. כי המדברים מרמה הם נקראים חרשי רע, כמו החורש קרקע בכדי שיוציא פירות, כן הוא נותן עצה בכדי שיצא מזה הרע. ומחמת שהם חפצים שלא יוודע הרע שבלבם, הם תמיד בדאגה, ואותו המרמה תמיד בלבם פן יתגלה הדבר ולא תתקיים עצתם. וליעצי שלום שמחה. אבל אותן הנותנים עצות לשלום בלי שום מרמה, הם תמיד בשמחה, כי לבם נכון ובטוח ואינן מתיראין מהגלות לבם.

(כא) לא יאנה לצדיק כל און. און הוא בדיבור ובמחשבה: בדיבור, כמ"ש למעלה⁹⁰ וכמ"ש⁹¹ "ודבר און". במחשבה, כמ"ש⁹² "און יחשב על משכבו". וזהו לא יאנה אפילו במקרה לצדיק כל און, אפילו במחשבה, לכן אמר כל און, וכל שכן בדיבור או במעשה. ורשעים מלאו רע. כלומר, מלאו תמיד בקביעות ולא במקרה, ולא און אלא רע בפועל ממש.

(כב) תועבת ה' שפתי שקר. העניין, שיש שני מיני שקרים, והוא שקר ו"דבר כזב"⁹³. "שקר", דבר שמתחילה הוא שקר, אבל "כזב", מתחילה היתה כוונתו לעשות הדבר וחזר בו, והוא מלשון "אשר לא יכזבו מימיו"⁹⁴. ותועבה הוא מחמת דבר הגרוע מאוד, אבל אינו נקרא מקיים רצונו אלא בדבר המעולה שאין בו אפילו נדנוד עבירה. וזהו: תועבת ה' שפתי שקר, שהמדבר שקר מתחילה. ולכן אמר שפתי, שאין פיו ולבו שווין ומדבר בשפתי חלקות⁹⁵. ועשי אמונה רצונו. אבל אינו נקרא מקיים רצונו יתברך אלא אם מקיים במחשבתו. באמונה הוא בפנימיות בלב, כמ"ש⁹⁶ "ומצאת את לבבו נאמן לפניך"⁹⁷.

(כג) אדם ערום כסה דעת. החכם כוסה אפילו מה שיוודע, ומסתיר חכמתו ואינו מגלה. ולב כסילים יקרא אולת. כלומר, שהאולת שלו שנכנס במושכל ראשון שלו, תיכף יקרא בקול להשמיע לכל. ואמר כאן שלוש פעמים אדם: "במות אדם רשע

שב"פרקי אבות". 90 ו, יד. 91 ישעיה נח, ט. 92 תהלים לו, ה. 93 להלן ל, ח. 94 ישעיה נח, יא. ור' לעיל ו, יט, וש"נ. 95 ר' לעיל ב, יב. 96 נחמיה ט, ח. 97 ר' לעיל פס' יז.

דַּעַת וְלֵב כְּסִילִים יִקְרָא אֵנֹלֶת: כד יד־חֲרוּצִים תִּמְשׁוּל
וְרִמְיָה תִּהְיֶה לָמָס: כה דִּאֲגָה בִּלְב־אִישׁ יִשְׁחַנָּה וְדָבָר

וגו' 98, "לא יכון אדם ברשע וגו'" 99, אדם ערום וגו', כמ"ש "על שלושה פשעי וגו'" 100. כשהוא במדרגת אדם צריך לכסות את עצמו מאוד, שאז מתקנאין בו להפילו שלא תהיה לו תקומה ח"ו, וכמ"ש בתו"ח 101 "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את וגו'" 102, "אמרי נא וגו'" 103, "לך לך מארצך וגו' ומבית אביך" 104 הוא ג' חיות הקדש, "אל הארץ אשר אראך" 105 היא הרביעית, והוא נקרא בת שבע. ולכן ברך אותו בשבע ברכות, וכמ"ש שם "מארצך" זה שינוי מקום, "וממולדתך" וגו' תלת אלפין מתלת שמהן וכו'. "ויאמר אל שרי אשתו" 106, דא גופא וכו', מה אמר לה וכו', "צופה רשע לצדיק וכו'" 107, ובגין דא "ראה רעה ונסתר" 108, אדהכי הא עמודא דנהורא וכו', "בית והון נחלת אבות וכו'" 109. והעניין: "בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים" 110, וזהו: "בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת" 111 היא הרביעית הנ"ל.

(כד) יד חרוצים תמשול. חרוץ הוא החרף ועז בדרכי ה', אף על פי שעכשיו בעולם הזה הוא בצער, מכל מקום אחר כך היא תמשול. ורמיה תהיה למס. כלומר, החנף, שהוא הפוך העז, שאינו חונף לבריות, אלא הולך באמת ובתום, וזה החנף, אף על פי שעכשיו הוא מושל בחלקות פיו, יהיה למס 112.

(כה) דאגה בלב איש ישחנה. כאשר האדם בדאגה, זו הדאגה משפיל את הלב מאוד. אך מי שבא ומדבר לו דברים טובים ותנחומים, ישמחנה הדברים את הלב. וזהו ודבר טוב ישמחנה. ועוד: ודבר טוב ישמחנה, אין טוב אלא תורה 113, כי כל הנותן עליו עול תורה פורקין ממנו הדאגות, כמ"ש באבות דרבי נתן 114: כל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי זנות והרהורי שטות, וכל הנותן עליו עול תורה פורקין ממנו הרהורי חרב והרהורי זנות והרהורי שטות. וזהו ודבר טוב ישמחנה 115.

98 יא, ז. 99 פס' ג. 100 עמוס א, ג. 101 קיח, א. 102 בראשית יב, יא. 103 שם שם, יג. 104 שם שם, א. 105 שם. 106 שם שם, יא. 107 תהלים לז, לב. 108 עפ"י כב, ג. 109 להלן יט, יד. 110 להלן כד, ג-ד. 111 להלן יט, יד. 112 הגה ונלענ"ד, שזה קאי על הסוד הגדול שאמר למעלה, שהאדם השלישי צריך לכסות הדעת שלא יתקנאו בו המצרים, אף על פי כן אחר כך כאשר "תוקח האשה בית פרעה" [בראשית יב, ט], אם נשמתא מס"ט דשכינתא מחי לה קודשא בריך הוא, כמ"ש [בראשית יב, יז] "וינגע וכו'" עד שהוא נעשה לו עבד, כמ"ש שם: ובההוא זמנא וכו', עד דאתחזר לשעבודה וכו'. וזהו "ויד חרוצים תמשול", כמ"ש "וינגע וגו'", כמ"ש שם: מחי לה קודשא בריך הוא, והוא בסוד "ואברותיה בירקרק חרוץ" [תהלים סח, יד]. "ורמיה", שהוא היצר הרע עצמו, "תהיה למס", כמ"ש [בראשית יב, כ] "ויצו עליו פרעה אנשים וגו'", וכמ"ש ובההוא זמנא נחית ס"מ וחילוי וגו', ע"ש היטב. 113 אבות ו, ג. 114 כ, א. 115 הגה ונלענ"ד, אלו השלושה הוא התאוני וכעסני וגאוה, כי כל גאה שוטה, והוא נגד תורה ומצוות עשה ולא תעשה. [ר' על התאוני וכעסני לעיל א, יא ובמה שצוין שם].

טוב יִשְׁמְחָנָה: כו יִתֵּר מִרְעָהוּ צַדִּיק וְדֶרֶךְ רָשָׁעִים תִּתְעֶם:
כו לֹא יִתְחַרֵּךְ רַמְיָהּ צִידוֹ וְהוֹן־אָדָם יָקָר חֲרוּץ: כח בְּאַרְח־
צִדְקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָה אֶל־מוֹת:

יג א בֶּן חָכָם מוֹסֵר אֵב וְלֵץ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה:

(כו) יתר מרעהו צדיק. כי דרך הצדיקים להסתיר מעשיהם ולהצניע לכת, אך מי שרוצה להיות צדיק ולילך בדרכי ה', הוא מרגל מצדיק חברו דרכיו ללכת בהם¹¹⁶, והוא מלשון "ויתרו את ארץ כנען"¹¹⁷. ודרך רשעים תתעם. אבל הרשעים דרכם באתגליא, וזהו מה שבאתגליא זו תתעם, כי אחד לומד את עצמו מחברו. ולכן רשעים לשון רבים.

(כז) לא יחרך רמיה צידו. כמ"ש חז"ל¹¹⁸ אם אינו יחרך את כנפי העוף שלא יברח ממנו, כל מה שצד אינו רק רמיה, כי לא ישאר בידו מאומה, כי ברוח יברח מידו. וכן בתורה, אם לומד ואינו חוזר תמיד, בכדי שיזכור תמיד כל מה שלומד, אינו אלא ברמיה, כי לא ישאר בידו מאומה. והון אדם יקר חרוץ. אבל ההון של אדם, כלומר אם יש בידו הון רב, אז הוא יקר וחרוץ, כי יש דבר שהוא יקר מאוד, אך אינו חריף למכור, שאין עליו קופצים, ויש דבר שיש עליו קופצים, אבל אינו יקר, אבל זה שיש בידו הון, בודאי בידו יקר וחרוץ. והעניין: יקר הוא תורה, וחרוץ הן המצוות, כמ"ש למעלה¹¹⁹ "טוב פריי מחרוץ", והיינו מי שיש בידו הון שהוא התורה, והינו שחוזר תמיד. וסוד "הון" הוא: ה' חומשי תורה, ו' ששה סדרי משנה, ו' ששערי בינה שיש בתורה¹²⁰, והון סוד נר"נ [נפש רוח נשמה], כמ"ש למעלה¹²¹ בסוד נר"ה [נצח והוד]. ומי שיש בידו כל זאת הוא "יקר" ו"חרוץ".

(כח) בארח צדקה חיים. כי דרך הצדיקים הכל באתכסיא, ובפרט צדקה צריך ליתן בסתר שלא לבייש, כידוע¹²². לכן אמר בארח צדקה חיים, כמו שהוא מחיה את העני כן נותנין ומוסיפין לו חיים, וכעובדא דבנימין הצדיק¹²³. ודרך נתיבה אל מות. אפילו מי שהולך דרכו, ובתוך דרכו יש נתיבה, כלומר נתיב שלה, והינו של צדקה, באותו דרך אז לא יהיה מוות מחמת אותו הצדקה, כי "צדקה תציל ממות"¹²⁴.

יג (א) בן חכם מוסר אב. שמה שהבן חכם הוא מחמת מוסר אב, שאביו היה מייסרו ומדריכו בדרך ישרה ולא חשך שבטו ממנו¹. ולץ לא שמע גערה. ומה שהבן הוא לץ, הוא מחמת שלא שמע גערה מאביו מעולם. כי דרך הנער שלא יקבל טוב עד שמייסרהו, אבל מכל מקום לא היה לץ אם היה שומע גערה, וע"כ לא גער אביו בו ועזבו לילך בדרך לבו². ולץ הוא ההיפוך של חכם, כי חכם הוא הלומד

116 במהדורת מ"פ הגיה: הוא מרגל את דרכי חבירו הצדיק ללכת בהם. 117 במדבר יג, ב. ור' רשב"ם בראשית כו, כו שמפרש כן. 118 עירובין נד, ב ע"ש. 119 ח, יט. 120 ר' להלן יג, ז. 121 ג, לג. 122 ר' בבא בתרא ט, ב. 123 בבא בתרא יא, א. 124 לעיל י, ב. 1 עפ"י פס' כד. 2 עפ"י ישעיה נז, יז.